

Література

1. Блок А. А. Собрание сочинений: В 6-ти томах. – Л., 1980–1981.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. – М., 1955.
3. Пословицы. Поговорки. Загадки / Сост., авт. предисл. и коммент. А. Н. Мартынова, В. В. Митрофанова. – М., 1986.
4. Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л., 1974. – С. 67–73.
5. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира: (Модели пространства, времени и восприятия). – М., 1994.

И. Ф. Венжинович (Ужгород)

ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СЕМАНТИКИ, КОНЦЕПТІВ ТА КАРТИНИ СВІТУ

Однією з важливих проблем процесу фразеологізації є утворення фразеологічного значення на основі денотативної семантики мовних одиниць. Ось чому увага багатьох дослідників сьогодні зосереджена на вивченні сукупності семантичних процесів, що відбуваються в ході розвитку мотивованого фразеологічного значення у вільних словосполученнях, оскільки фразеосполучення, що виникають у процесі фразеологізації, на самому початку завжди мотивовані. Ми виходимо з широкого розуміння фразеології і терміном *фразеосполучення* називаємо повністю або частково немотивовані сполучення лексем усіх типів [3]. При розвитку фразеологічного значення фразеосполучення стає фразеологізмом.

Як відомо, фразеологія як наука склалася в 40-х роках минулого століття. Основоположником її є видатний французький лінгвіст Ш. Баллі, який писав про те, що «словосполучення можуть представляти різний ступінь «спаяності» [1, 8]. Концепція Ш. Баллі була розвинута В. В. Виноградовим, який розробив типологію лексичних значень [2]. Науковий інтерес до проблем, пов'язаних із фразеологією, проявив і Б. О. Ларін [4]. Помітний внесок у подальше вивчення назрілих проблем фразеології зробили К. Т. Баранцев, М. Ф. Алефіренко, Г. П. Іжакевич, В. І. Кононенко, Л. А. Лисиченко, Р. П. Зорічак, Я. А. Баран, С. Н. Денисенко, Ф. П. Медведєв, Л. Г. Скрипник, О. О. Селіванова, Г. М. Удовиченко та інші науковці.

За період існування порівняно молодого науки фразеології дослідниками накопичений значний науковий матеріал, проведено багато дисертаційних досліджень, які намітили важливі віхи у розвитку цієї галузі лінгвістики. Однією з таких важливих віх і є переведення досліджень фразеосполучень у когнітивне русло, що зумовлено всім ходом сучасного розвитку наукової думки про мову. Когнітивна лінгвістика, з одного боку, дозволяє по-новому підійти до аналізу різноманітних процесів, які відбуваються при фразеологізації, тобто утворенні фразеологічних концептів, а з іншого, – позначити механізми співвіднесення мовних і когнітивних аспектів у фразеології.

Основою вербалізації фразеологічних концептів є фразеологічне значення, що складається з системи семем як одиниць плану змісту і сем як семантич-

них множителів. Дослідження стійких словосполучень на основі семного аналізу дозволяє показати семантичні процеси, що ведуть до формування фразеологічного значення. Процес актуалізації, поглиблення або перегрупування сем у семі, що веде до появи конотативної семіми, яка утворюється лише у фразеосполученні, виникає як результат здійснення динамічних когнітивних процесів перетворення отриманих знань: від конкретного до абстрактного. Механізм утворення конотації є відображенням у мові когнітивних процесів, що ґрунтуються на знаннях, які лежать в їх основі.

Наочно-чуттєве мислення фіксує не тільки окремі образи, вербалізовані словом, але й цілі ситуації. На основі проведеного дослідження можемо стверджувати, що процес фразеологізації виявляє основні шляхи та закономірності розвитку фразеологічного значення відповідно до фразотворчої моделі, яка демонструє загальні принципи трансформації і представляє утворення фразеосполучень як когнітивний процес. У цьому зв'язку на порядок денний висуваються проблеми співвідношення мови й мислення, які вирішуються в сучасній лінгвістиці під кутом зору когнітивного концептологічного напрямку. Такі дослідження передбачають виявлення основних закономірностей утворення фразеологічного значення, що відображає певний концепт. Семантичний простір різних мов відрізняється як за складом вербалізованих концептів, так і за принципом їхньої структурної організації. Дослідження на конкретному мовному матеріалі переконливо продемонстрували, що кожен народ утворює концепти тих фрагментів дійсності, які важливі для нього в певний момент часу. Як нам видається, одні й ті ж самі концепти у різних народів можуть бути згруповані за різними ознаками. Встановлюючи будову семантичного простору різних мов, лінгвісти отримують відомості про наявні особливості когнітивної діяльності як окремої людини, так і соціуму, в якому вона проживає, оскільки адекватно конкретизувати зміст і структуру знань, що знаходяться в мозку людини. Звідси випливає необхідність виявлення когнітивних процесів категоризації явищ дійсності в їх взаємозв'язках і взаємопереходах на основі знання загальнолюдських і національно-специфічних феноменів матеріальної культури та реалій навколишнього географічного середовища.

Одним із ефективних методів вивчення фразеологізації є метод моделювання, який отримав визнання в когнітивній лінгвістиці при описі процесів мовної концептуалізації. Саме такий тип аналізу дозволяє виявити закономірні шляхи утворення фразеологічних моделей перш за все на основі образності. Фразеологічні моделі, пов'язані з процесами фразеологізації, виявляють зв'язки вільного словосполучення та фразеологічного значення і таким чином відтворюють процес семантичної трансформації, на основі якої виникає фразеологічна одиниця як результат семантичного пересемислення.

Останнім часом усе більше дає про себе знати у фразеології метод зіставного дослідження фразеологічних одиниць двох і більше мов, спрямований на виявлення подібностей і відмінностей у їхній семантиці. Зіставний метод, крім цього, дозволяє побачити загальнолюдські універсали у фразеосполученнях і виявити в них те специфічне й національне, яке знайшло своє вираження у семантичних просторах мов, що аналізуються.

Специфіка осмислення різними народами відмінних рис національного життя знайшла втілення в культурному аспекті концепту, який, репрезентуючись у фразеологізмах, вносить своєрідність у семантичну систему тієї чи іншої мови. У зв'язку з цим повна тотожність фразеологічної концептуалізації є надзвичайно рідкісним явищем. Найчастіше буває так, коли одні й ті ж явища побуту й навколишньої дійсності породжують різні асоціації, осмислюються з різних сторін, у них вбачаються різні концептуальні ознаки, які кладуться в основу концептів, що виражають суто національні ставлення до світу носіїв тієї чи іншої культури, а також процесів світобачення й світорозуміння в різних лінгвокультурних співтовариствах. Слова-концепти можуть різною мірою брати участь у формуванні значення фразеологічної одиниці. В одних фразеологічних одиницях вони входять у їхній склад як компоненти, в інших – знаходяться лише в конотативному фоновому оточенні фразеологічної одиниці й опосередковано впливають на її семантичну структуру. Що стосується семантики фразеологічних одиниць, то потрібно чітко розрізняти притаманне їм співвідношення смислу й значення. Фразеологічна одиниця як спосіб фіксації поняття в мові спочатку має у своєму розпорядженні групу смислових орієнтацій (пресупозицій), що реалізуються у мовленнєвій діяльності. Залежно від намірів суб'єкта й від ситуації відбувається реалізація тих чи інших пресупозицій, утворюються нові понятійні та семантичні зв'язки між реаліями світу й відповідно між мовними знаками.

Якщо під смислом розуміти зміст поняття або його концепт, то виникають підстави для твердження про те, що смисел – це відправна точка в діахронному розвитку мовної одиниці, а значення – «колішній» і тим самим застиглий смисел, переведений з життєвої ситуації в систему мови й виступає семантичною стороною мовного знака. Статус мовного значення позбавляє «колішній» смисел ситуативної приналежності до певних дистрибуцій.

Розвиток сучасних напрямів у мовознавстві, а саме – когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, теорії культурних кодів, дискурс-аналізу висуває на порядок денний постановку питання про роль соматичних фразеологізмів у вербалізації різних кодів культури у близько- та віддалено споріднених мовах.

Фразеологічні одиниці можуть бути покласифіковані у словнику тезаурусу такого типу у вигляді системної репрезентації знання про навколишній світ засобами фразеології. Таку репрезентацію і прийнято сьогодні називати фразеологічною картиною світу [5]. Ґрунтуючи свої міркування на тому, що структуру фразеологічної картини світу формують фразеологізми, які позначають різноманітні фрагменти об'єктивного світу, основним принципом класифікації фразеологізмів ми вважали тематико-ідеографічний принцип, який дозволяє провести адекватний з'ясування аналіз фразеологічної картини світу. Саме такий аналіз ми плануємо здійснити в наших наступних наукових пошуках.

Література

1. Балли П. Французська стилістика. – М., 1961.
2. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 5–12.

3. Копыленко М. М. Очерки по общей фразеологии / М. М. Копыленко, Э. Д. Попова. – Воронеж, 1978.
4. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание. – М., 1977.
5. Телия В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировоззрения к микроинформации) // Славянское языкознание. X Международный съезд славистов / Доклады русской делегации. – М., 1993.

М. Л. Волинцева (Днепропетровск)

ОСОБЕННОСТИ ТОЛКОВАНИЯ МОНОСЕМАНТОВ В СОВРЕМЕННОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Как известно, в современном русском языке немало слов, которые имеют только одно лексическое значение, устойчиво закреплённое за определённым звуковым комплексом. Проблемы моносемии (в отличие от полисемии, которые были рассмотрены достаточно широко К. А. Гиляровой, М. И. Фоминой, В. В. Морковкиным, П. Н. Денисовым и др.) и сегодня остаются недостаточно изученными. Поэтому нам видится актуальным исследовать однозначные слова в их лексикографическом освещении. Для изучения особенностей дефиниций слов-моносемантов нами был использован Большой толковый словарь русского языка под редакцией С. А. Кузнецова (2004, далее БТСРЯ), в частности, для данной статьи слова на букву «А».

По подсчётам Р. А. Будагова, «около 80 % слов в любом из языков (с небольшими колебаниями, в зависимости от конкретного языка) представят перед нами как слова многозначные. Однозначными окажутся или некоторые производные слова (например, *вдохнуть* от *вдыхать*) либо термины, т. е. наименования, относящиеся к определенной строго очерченной области знания (*азот, гипотенуза, дифтонг* и т. д.)» [1, 132–133]. Однако словарная практика, по-видимому, не успевает за развитием новых значений, и, по нашим подсчётам, однозначных слов на букву «А» в БТСРЯ насчитывается около 69%. Из рассмотренных 1784 слов, слов-моносемантов – 1238. Данное заключение подтверждает факт распространённости однозначных слов в русском языке.

Проанализированные нами однозначные слова разнообразны по морфологической структуре: это слова с непронизводной (*агат*) и производной основой (*абсурдный*), сложные слова (*аэрокосмический, автошкола*). Среди моносемантов представлены такие части речи: имя существительное (*адресант, агрофилика*), имя прилагательное (*адсорбирующий, актуальный*), глагол (*активизировать, аккумуляровать*), наречие (*афористично*), междометие (*азу*), союз (*ай*) и т. д.

Значительную часть выделенного нами массива моносемантов составляют термины, которые, в идеале, стремятся к однозначности: мед. *амнезия, анемия*, литер. *альтерация, анафора, хорей*, биол. *агрессивы, азробы* и др.

Однозначные слова входят в разнообразные тематические группы – названия растений, представителей животного мира: *абрикос, авокадо, аир, аль-*